

УДК 343.135:343.285

О. П. Кучинська, кандидат юридичних наук, доцент,
проректор Академії адвокатури України,

бульвар Тараса Шевченка, 27, 01032, м. Київ, Україна

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРИТТЯ СУДОМ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПЕРЕДАЧЕЮ НА ПОРУКИ

У статті розглянуто та проаналізовано низку процесуальних питань, які можуть виникнути при закритті судом кримінальної справи та звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки.

Ключові слова: суд, поруки, закриття кримінальної справи, підсудний.

Важливою тенденцією розвитку як світового, так і чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства України є спрямованість на виправлення особи, яка вчинила злочин, та на заохочення її подальшої позитивної поведінки. Саме тому Кримінальний і Кримінально-процесуальний кодекси України передбачають певні випадки, при яких особа, яка вчинила той чи інший злочин, може бути звільнена від кримінальної відповідальності.

Одним із таких випадків є закриття справи із звільненням особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки, яке регулюється ст. 47 КК України, ст. 10 КПК України.

У даній статті пропонуємо розглянути процесуальні особливості закриття судом кримінальної справи за вказаною підставою, окреслити проблемні питання, що виникають у судовій практиці, запропонувати можливі шляхи їх вирішення та розробити пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства.

Проблеми закриття кримінальних справ за нереабілітуючими підставами вивчали Аленін Ю. П., Грошевий Ю. М., Глобенко Г. І., Губська О. А. Дубинський А. Я., Жогін М. В., Карнеева Л. М., Коваленко Є. Г., Лобойко Л. М., Михеєнко М. М., Строгович М. С., Фаткулін Ф. Н., Шейфер С. А. та ряд інших вчених. Кримінально-правові питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки розглядалися у дисертаційному дослідженні Ніколаєнко Т. Б. Водночас існує необхідність більш детального вивчення саме процесуальних особливостей вказаного питання, їх аналіз в світлі судової діяльності.

Як свідчать дані судової статистики, щорічно звільняються від кримінальної відповідальності за даною підставою близько 2 тисяч осіб (у 2003 році — 1,7 тис. осіб, у 2004, 2005, 2007, 2008 роках — 2,3 тис. осіб, у 2006 -2,2 тис., у 2009 році — 1,7 тис.) [1]. Такі стабільні та усталені цифри свідчать про необхідність і доцільність існування цього інституту, про його використання у судовій діяльності. Водночас відсутність зростаючих статистичних показників кількості звільнених осіб означає, що трудові колективи недостатньо використовують своє право на подачу клопотання про передачу особи на поруки.

Відзначимо, що законодавці РФ досить давно відмовилися від зазначеної підстави закриття кримінальної справи, незважаючи на заперечення окремих науковців [2]. Відповідні пропозиції висловлювалися і українськими дослідниками, а саме —

що на сьогодні такий вид звільнення, як передача на поруки, себе не виправдовує, оскільки не відповідає вимогам правового регулювання у сфері суспільних відносин [3, 9]. Проте, враховуючи тенденції розвитку вітчизняного кримінально-процесуального закону, а також наведені дані судової статистики, вважається за доцільне збереження цього порядку. Слід вказати, що у проєкті КПК від 13 грудня 2007 року зазначений порядок збережено, що свідчить про актуальність та важливість цього виду звільнення від відповідальності [4].

У суді можливі два варіанти закриття справи: в разі направлення справи з обвинувальним висновком або в разі винесення слідчим постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності з передачею його на поруки колективу. Суд вправі закрити кримінальну справу як на стадії попереднього розгляду, так і при судовому розгляді. Погоджуємося з точкою зору Глобенка Г. І., Грошевого Ю. М., Данілюка С. А., Малярєнка В. Т., Михайленка О. Р., Солдатєнка О. А., Трофимєнка В. М. та інших вчених, що це питання повинно вирішуватися лише у стадії судового розгляду справи [5, 13]. Це надало б змогу суду в повному обсязі вивчити всі обставини справи, допитати в судовому засіданні як підсудного, так і представників трудового колективу, встановити наявність щирого каяття та реального бажання виправдати довіру колективу зі сторони підсудного. На неможливість закриття справи при попередньому розгляді (якщо для з'ясування підстав для її закриття необхідно досліджувати і оцінювати певні докази у справі, дані щодо поведінки обвинуваченого або коли законом вимагається згода обвинуваченого на закриття справи), зокрема, орієнтує і п. 10 постанови Пленуму Верховного суду України від 30 травня 2008 року № 6 [6].

Процесуальними особливостями закриття судом справи із звільненням особи від кримінальної відповідальності з передачею її на поруки можна визначити наступні:

1) необхідними умовами та підставами такого закриття є: вчинення особою вперше злочину невеликої або середньої тяжкості; наявність обґрунтованого клопотання з боку колективу підприємства, установи чи організації щодо передачі їм особи на поруки; встановлений факт щирого каяття з боку підсудного.

Науковцями пропонується доповнити вказані підстави ще і положенням про визнання особою своєї вини у вчиненому злочині, за наявності чого можна стверджувати про високу вірогідність виникнення щирого каяття [7, 12; 8, 4], положенням про відшкодування матеріальних збитків та компенсацію моральної шкоди як умови закриття справи за ст. 10 КПК [8, 4]. Пленум Верховного Суду України роз'яснив, що шире розкаяння особи повинно свідчити про її бажання спокутувати провину перед колективом підприємства, установи чи організації та виправити свою поведінку. Особу, яка не визнала себе винною у вчиненні злочину, передавати на поруки не можна [9]. Що стосується відшкодування моральної та матеріальної шкоди, то ще 16 травня 2008 року Верховним Судом України підготовлено проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відшкодування шкоди при звільненні особи від кримінальної відповідальності та покарання), в якому запропоновано, зокрема як підставу звільнення за ст. 47 КК України визнати відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. На жаль, до даного часу вказаний законопроєкт не розглянуто.

Погоджуючись з такими рекомендаціями та наведеними аргументами, вважаємо, що положення про повне визнання вини та відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди має знайти своє відображення у чинному законі.

Обов'язковою умовою є наявність клопотання колективу, під яким розуміється мотивоване прохання загальних зборів колективу за місцем роботи або навчання обвинуваченої чи підсудної особи звільнити її від кримінальної відповідальності

ті; поручительство колективу про те, що ця особа не допустить надалі суспільно-небезпечної поведінки та про зобов'язання проводити з нею відповідну виховну роботу [10, 37].

Клопотання може бути заявлене лише у письмовій формі. До клопотання повинен долучатися протокол загальних зборів колективу. Звичайно, вказане рішення може бути прийняте лише після повного, об'єктивного та відповідального обговорення на загальних зборах, що і має бути відображено у протоколі. Наприклад, неналежне оформлення клопотання і невідповідність його вимогам ст. 47 КК України викликали відмову суду у його задоволенні під час розгляду справи щодо Т., обвинуваченого у вчиненні злочину, передбаченого ч.1 ст. 186 КК України [11];

2) автором такого клопотання може бути лише трудовий колектив підприємства, установи чи організації, тобто таке рішення повинно прийматися загальними зборами колективу у встановленому порядку. Водночас судовою практика орієнтує, що ініціювати звернення з клопотанням можуть, крім колективу, сам обвинувачений (підсудний) або його родичі, потерпілий, а також прокурор, слідчий чи особа, яка проводить дізнання [9];

В юридичній літературі висловлюється думка, що клопотання про передачу на поруки може бути подане громадською організацією за місцем проживання особи в разі, якщо особа ніде не навчається і не працює [7, 11; 8, 11], або ж зареєстровані в установленому законом порядку політичні партії та інші громадські організації (наприклад, якщо особа має статус приватного підприємця [12, 9]). Така пропозиція викликає сумнів з точки зору її практичної реалізації, оскільки видається, що громадська організація чи політична партія не завжди матиме змогу повно та належним чином контролювати поведінку особи (особливо тієї, яка не є членом організації чи партії), і, відповідно, здійснювати заплановані заходи за своїми зобов'язаннями щодо поручительства. До того ж, КК України передбачає низку інших видів звільнення особи від кримінальної відповідальності, доцільність використання яких може бути встановлена в судовому засіданні;

3) обвинувачений (підсудний) повинен працювати або навчатися у вказаному колективі. Варто відзначити, що можливість передачі особи на поруки повинна залежати і від посади, яку займає особа. Як стверджується в юридичній літературі, передача на поруки у випадках особливих службових чи трудових відносин між колективом та особою, що вчинила злочин (вона належить до числа керівників підприємства, установи, організації, або їх структурних підрозділів, є їх власником чи співвласником) є недоцільною: належного виховного впливу залежний від такої особи колектив справити на неї не спроможний [12, 9]. Наведемо приклад із судової практики. Так, Печерський районний суд м. Києва звільнив Р. від кримінальної відповідальності за ч.2 ст. 367 КК України з передачею на поруки — трудовому колективу державної виконавчої служби. Прокуратурою м. Києва на вказане судові рішення внесено касаційне подання, в якому порушено питання про скасування постанови суду, оскільки суд не врахував, що перебування Р. на посаді першого заступника начальника відділу ДВС істотно обмежує можливість трудового колективу застосовувати до нього заходи виховного характеру і об'єктивно оцінювати результати його роботи. Верховний Суд України з цих та інших підстав дійшов висновку про те, що подання підлягає задоволенню. Так, із матеріалів справи не видно, що Р. щиро розкався у вчиненому злочині та як він зобов'язувався виправити свою поведінку. В судовому засіданні Р. визнав себе винним у допущенні службової недбалості, а в тому, що цей злочин спричинив тяжкі наслідки — ні, тобто вину визнав не в повному обсязі. Крім того, суд не звернув уваги на те, що заявлене колективом клопотання за змістом не відповідає вимогам ст. 47 КК України, оскільки в ньому не зазначено, які заходи виховного характеру та яким чином вони будуть застосовані до Р. і чи зобов'язується він законслухняною поведінкою та сумлінною працею виправдати довіру колективу [13].

Необхідно враховувати і категорію злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа. Наприклад, на думку працівників Верховного суду України, закриття справ щодо хабарників з переданням їх на поруки колективу організації чи установ, де вони працюють, зводить нанівець мету покарання. Хоча законодавчої заборони на такі рішення судів немає, слід урахувати особливий статус осіб, викритих в одержанні хабара, та мету покарання за такі злочини — запобігання проявам хабарництва [14];

4) обвинувачений (підсудний) обов'язково повинен висловити згоду на закриття справи та звільнення його від кримінальної відповідальності за цією підставою. Така згода повинна бути зафіксована у письмовому вигляді, при цьому слід роз'яснити особі, що протягом року він має виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру та не порушувати громадський порядок;

5) рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки може бути оформлене лише постановою (ухвалою). Недодержання цієї вимоги може спричинити скасування судового рішення. Наприклад, ухвалою Верховного Суду України від 31 січня 2006 року за касаційним поданням прокуратури Вінницької області скасовано вирок Вінницького районного суду, яким Ш. засуджено за ч.3 ст. 185 КК України на 3 роки позбавлення волі, на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 2 роки, із покладенням обов'язків, передбачених ст. 76 КК України. Цим же вирок Ш. та І. за ч.2 ст. 185 КК України із застосуванням ст. 47 КК України звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки колективу підприємства, і справу в цій частині закрито. Однією з підстав для скасування цього вироку стало те, що суд постановив вирок без додержання вимог ст. 10 КПК України, в якій передбачено, що за наявності підстав, зазначених у статті 47 КК України, у справах, які надійшли до суду з обвинувальним висновком, суд в судовому засіданні ухвалює постанову (а не вирок) про закриття справи. Крім того, відповідно до ст. 327 КПК України вирок може бути обвинувальний або виправдувальний. Суд наведених положень не врахував і постановив вирок, яким закриття справи, що є істотним порушенням закону.

Копія постанови суду (в т. ч. і в разі відмови) надсилається колективу, який заявив клопотання;

б) звільнення особи з передачею на поруки — це не обов'язок, а право суду. Навіть при наявності всіх умов і підстав для звільнення особи від відповідальності суд може і відмовити у задоволенні клопотання з інших міркувань. Наприклад, у справі щодо Р., обвинуваченого за ч.1 ст. 368 КК України, суд обґрунтував відмову резонансністю справи в районі [15]. В інших випадках, відмовляючи у задоволенні клопотання з тих чи інших причин, суди надалі у вирок враховували наявність клопотання колективу як обставину, що позитивно характеризує підсудного;

7) оскільки закон визначає як умову остаточного звільнення від кримінальної відповідальності те, що протягом року з дня передачі на поруки особа повинна виправдати довіру колективу, не ухилятися від заходів виховного характеру, не порушувати громадського порядку, видається обґрунтованою пропозиція про заведення такого спеціального документа як «Журнал виховних заходів», який би не тільки регламентував основні виховні заходи, але й фіксував ті, що будуть застосовуватися до конкретної особи, порядок їх виконання, призначення відповідальних осіб, які здійснюють виховний вплив і контроль за особою [7, 11]. Записи такого журналу можуть стати доказом виконання чи невиконання особою зобов'язань щодо своєї поведінки, взятих на загальних зборах колективу, і, відповідно, вплинути на подальшу долю особи.

Підсумовуючи викладене, можна зробити наступні висновки:

1) питання про закриття справи та звільнення особи від кримінальної відповідальності бажано вирішувати у стадії судового розгляду справи;

2) положення про повне визнання вини обвинуваченим (підсудним) та відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди як елементів щирого каяття повинно бути закріплене в чинному КК України;

3) можливість передачі особи на поруки повинна залежати від посади, яку займає особа, та від категорії злочину, у вчиненні якого вона обвинувачується.

Література

1. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції у 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009 роках. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua>.

2. Аликперов Х. Новый УК: проблемы освобождения от уголовной ответственности / Х. Аликперов // Законность. — 1999. — № 4. — С. 13.

3. Губська О. А. Процесуальні питання звільнення особи від кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / О. А. Губська. — К., 2002. — 14 с.

4. Проект Кримінально-процесуального кодексу України № 1233 (Мойсика В. Р., Вернидубова І. В., Ківалова С. В., Кармазіна Ю. А.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=31115

5. Глобенко Г. І. Закриття кримінальних справ з нереабілітуючих підстав. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Г. І. Глобенко. — Х., 2007. — 18 с.

6. Про практику застосування кримінально-процесуального законодавства при попередньому розгляді кримінальних справ у судах першої інстанції : постановва Пленуму Верховного суду України від 30 травня 2008 року № 6 // Вісник Верховного суду України. — 2008. — № 6. — с. 10.

7. Ніколаєнко Т. Б. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. Б. Ніколаєнко. — К., 2008. — 20 с.

8. Рогатинська Н. З. Предмет доказування у справах, що закриваються провадженням за нереабілітуючими підставами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Н. З. Рогатинська. — К., 2008. — 18 с.

9. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постановва Пленуму Верховного суду України від 23 грудня 2005 року № 12 // Вісник Верховного суду України. — 2006. — № 2. — с. 13–16.

10. Кримінально-процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар. / Бояров В. І., Варфоломєєва Т. В., Вернидубов І. В. та ін. / за заг. ред. В. Т. Малярєнка, В. Г. Гончарєнка — [Вид. третє, переробл. та доповн.] — К.: Юристконсульт, КНТ. — 2006. — 890 с.

11. Кримінальна справа № 1–1041/07, архів Білоцерківського міськрайонного суду.

12. Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. І. Золотарьов. — К., 2008. — 14 с.

13. Судова практика у кримінальних справах. — Вісник Верховного суду України. — 2007. — № 9.

14. Гриців М. Випробування корупцією. Передання хабарників на поруки колективу установ, у яких вони працюють, зводить нанівець мету покарання / Михайло Гриців, Людмила Гаврилова, Ольга Іщенко, Олена Колянчук // Закон & бізнес. — № 37 (921) 12.09.09–18.09.09 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до журн. : <http://www.zib.kiev.ua/article/1252980515524/>

15. Кримінальна справа № 1–9/ 08, архів Яготинського районного суду.

О. П. Кучинская, кандидат юридических наук, доцент,
проректор Академии адвокатуры Украины,

бульвар Тараса Шевченко, 27, 01032, г. Киев, Украина

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЗАКРЫТИЯ СУДОМ УГОЛОВНОГО ДЕЛА И ОСВОБОЖДЕНИЯ ЛИЦА ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В СВЯЗИ С ПЕРЕДАЧЕЙ НА ПОРУКИ

В статье рассмотрен и проанализирован ряд процессуальных вопросов, которые могут возникнуть при закрытии судом уголовного дела и освобождения лица от уголовной ответственности в связи с передачей его на поруки.

Ключевые слова: суд, поруки, закрытие уголовного дела, подсудимый.